

Válasz az opponensi véleményekre

Doktori disszertációm írása közben, bő húsz évvel ezelőtt találtam rá a püspökkinevezések kánoni eljárásainak (*processus informativus*) anyagaira, amelyek egyből felkeltették érdeklődésem, azokat nagyon érdekesnek és informatívnak találtam. Többek között Tusor Péter, Molnár Antal, Véghseő Tamás és mások akkori kutatásai tovább fokozták érdeklődésemet, így amikor néhány évvel később a Pápai Magyar Intézet rektoraként Rómába kerültem, magától értetődő volt számomra, hogy jobban elmélyedjek ebben a témában.

A munkát 2012-ben, azaz tizennégy évvel ezelőtt kezdtem el. A teljes kutatás a kánoni eljárásoknak mindkét, a kinevezettekre (*super qualitibus*) és az egyházmegyék állapotára (*super statu ecclesiae*) vonatkozó részét érinti, amelyek azonban egymástól jól elkülöníthető anyagok. Jelen értekezés a kinevezett főpapok személyére vonatkozó (*super qualitibus*) forrásanyagot dolgozza fel. Hálásan köszönöm mindhárom bírálónak, hogy időt szántak arra, hogy áttanulmányozzák a leadott kéziratot. Köszönöm, hogy értékelték a feldolgozott források köz- és egyháztörténeti jelentőségét, egyben megfogalmazták észrevételeiket.

Válaszomban mindenekelőtt szeretném keretezni azt a témát, ami a kutatás tárgyát képezi. Mivel óriási anyagról van szó, annak feldolgozása valóban nagy fegyelmezettséget kívánt, beleértve a kutatási határok megállapítását, illetve azok át nem lépésének kényszerét. Itt elsősorban önmagammal kellett szigorúnak lennem, hogy a terjedelmet időben és térben egyaránt használható keretek közt tudjam tartani. Eredetileg a Magyar Királyság területéről egy nagyobb időintervallum (1686–1799/1800) feldolgozásának lehetőségével számoltam, azonban hamarosan azzal kellett szembesülnöm, hogy az anyag egyszerűen túl nagy egy embernek, így végül 135 püspöki kinevezés, azaz 93 főpap 125 processzusának feldolgozására került sor az 1711 és 1780 közötti időszakból. Egészen pontosan szólva a III. (VI.) Károlyhoz és Mária Teréziához köthető kinevezések kerültek vizsgálat alá.

Személyes életutamon túl, amely több szálon is Rómához köt, nem titkolt szándékom volt, hogy a kutatás látásmódja – tekintve, hogy a forrásanyag maga is vatikáni dokumentáció és a pápai prekonizációk felől közelíti a témát – Róma központú legyen. Levéltári szempontból nézve elsősorban vatikáni anyagokkal dolgoztam. Konzekvens archivisztikai kivételt a proszopográfiai szempontól kiemelkedően fontos, online is elérhető *Királyi Könyvek* jelentett, azonban a feltárandó anyagok sorát hosszasan tovább lehetett volna bővíteni különböző állami levéltárokon és az egyes egyházmegyék archívumain keresztül a főpapokat adó családok magánlevéltáraiig, amely azonban időben és térben ugyancsak akkora feladatot jelentett volna, hogy minden bizonnyal meghaladta volna egy emberi élet lehetőségeit. Az sem nem lehetett volna járható út, hogy egyes, nekem tetsző esetekben tovább kutatok, és így egyes életutakat mélyebben elemzek, ha azt másutt nem teszem meg, ahogyan erre a szükség diktálta következetességre Gözsy Zoltán is utal bírálatában az általam másutt már elvégzett Patachich-kutatások kapcsán. Az esetleges hosszabbi eltéréseket elsősorban tehát az életpálya befutott hosszában meglévő különbségek adják.

A fegyelmezettséget az is indokolta, hogy az értekezésnek vannak részben szokásjogon, részben szabályokon alapuló terjedelmi és egyéb korlátai. A leadott kézirat így is 788 oldal terjedelmet tesz ki. Ahogyan mások mellett Fazekas István is utal rá, jelen kutatás több további irányba bővíthető, ami azonban valóban nagy mennyiségű újabb forrásanyag további feldolgozását kívánná meg. Választani kellett tehát, a teljesíthetőség érdekében a kutatónak saját maga számára szigorú határvonalakat kellett meghúznia, így jelen értekezésnek a személyi anyagokra vonatkozó forráskiadás-adattár lett a súlypontja. Terjedelmi, illetve időbeli okokból a főpapokra vonatkozó forrásanyag kiadását, kutatók rendelkezésére bocsátását tűztem ki célul. Ahogyan Fazekas István megtisztelő módon megjegyzi, „egy doktori értekezés csírája” rejtőzik az értekezés összegzésében. Hasonló, továbbgondolásra sarkalló következtetésekre jut Monok István és Gőzsy Zoltán is. Ez a bátorítás is jelenti, hogy előttem és kutatótársaim előtt még mindig nagy munka áll. Hálásan köszönöm bírálóimnak, hogy érzékelték azt, ami egy ilyen forráskiadásnak célja is, hogy további elemzésekre és új következtetésekre levonására alkalmas terepet nyisson a kutatók előtt. A magam részéről a fentiek miatt csak néhány összegző megjegyzésre szorítkozhattam csupán, amely – örömmel láttam a bírálatokban – valóban fel is kelti az érdeklődést és további kérdések felvetésére készlet, azaz a munka talán nem volt hiábavaló. A következő lépésben az egyházmegyékre vonatkozó rész (*super statu ecclesiae*) kerülhet kiadásra. Itt jegyzem meg, az ugyancsak hasonló méretű, mint a főpapi életrajzi forrásanyag, és feldolgozása reményt keltően előrehaladott állapotban van. Magam is bízom abban, hogy a személyekre és az egyházmegyékre vonatkozó anyag kiadását követően a két rész együttes vizsgálata sokrétű következtetések levonására, részletes elemzésekre ad majd lehetőséget, amit magam is várok.

Amint az értekezés bevezetőjében is utalok rá, itt és most az életrajzok proszopográfiai, illetve adattár súlypontú, lexikonszerű bemutatása volt a fő cél. Az értekezés legfontosabb értéke olvasatomban éppen az, hogy számtalan esetben pontosítja, egészíti ki vagy helyesbíti az életrajzi adatokat, köztük olyanokat, amelyek eddig a szakirodalomban ismeretlenek vagy tévesek voltak. A felsorolt hazai és nemzetközi szakirodalom pedig további tájékozódást, elmélyülést tesz lehetővé az életrajzokban. A szakirodalomban előforduló, proszopográfiai jellegű különbségeket az elsődleges célt szem előtt tartva, külön jegyzetekben is jeleztem. Annak ellenére, hogy a 18. századot már a jól dokumentált századok közt tartjuk nyilván, meglepően sok új, illetve pontosított adat került elő a feldolgozott iratokból, amelyeket az egyes életrajzoknál mindig ki is emelek. Erre egy példa Patachich Ádám születési éve: a jeles történétíró Katona István, aki az érseket személyesen ismerte, valamilyen okból 1717-re tette a főpap születési évét, amelyet azután a történészek generációkon keresztül – érthető módon – nem vontak kétségbe; a processzusához csatolt keresztlevél és a korabeli tanulmányi anyagok azonban azt bizonyítják, hogy a későbbi érsek valójában 1716-ban látta meg a napvilágot. Sajnos az is előfordul, hogy egy rég (egyébként épp a processzusok segítségével) tisztázott adat tévesen újra visszakerült a lexikonokba: Pehm (Mindszenty) József 1934-ben kiadott műve pontosan és szakszerűen alátámasztotta, hogy padányi Bíró Márton 1696-ban született, azonban a *Magyar Katolikus Lexikon* évtizedekkel később újra a téves 1693-es évszámot hozza. Tanulságos az is, amikor egy adat a nemzetközi szakirodalomban ugyan már régen ismert, de a magyar (vagy éppen az osztrák) történétírásban továbbra is tévesen tartotta magát: az angolszász szakirodalom legkésőbb a *Dictionary of National Biography* 1893-as

kötete óta tudja, hogy Leslie Vilmos skót apától Skóciában született, azonban erről a magyar és az osztrák szaklexikonok leginkább nem vettek tudomást, és továbbra is ragaszkodtak az ausztriai születéshez. A processzusok dokumentumai ezekben az esetekben is perdöntő jelentőségűek. Részletes életrajzok írása kétségtelenül túlmutatott volna jelen kutatás céljain, de remélhető, hogy annak eredménye az itt szereplő püspökök életrajzi adatainak jelentős pontosításához, bővüléséhez járul majd hozzá, ahogyan ez egy ilyen forráskiadás-adattár fontos szándéka is. A további lehetőségeket mutatja, hogy egy-egy főpap élete önmagában is lehet disszertáció, önálló értekezés vagy monográfia tárgya. Erre egy kiváló példa az a most megjelent kötet, amely Esterházy Imre primás életét mutatja be (Forgó András: *Frater Emericus. A főpap és politikus Esterházy Imre [1664–1745]*, Budapest 2026), aki művébe már bele is építette a vonatkozó processzusok tanulságait.

Gőzsy Zoltán és Monok István külön kiemelték azt a tézisémet, mely szerint a külföldi származású főpapok aránya a vizsgált időszakban nem mutat nyomasztó fölényt. Fontos hangsúlyozni, hogy amikor ezt vizsgáljuk, az eredmény attól is függ, hogy milyen módszertannal számoljuk össze azokat, akiket nem tekinthetünk *Hungarusnak*, vagy még szűkebben értelmezve *magyarnak*, hiszen van olyan „külföldi” (például: Engl, Pohmajevich, Sinzendorff), ahol teljesen egyértelmű a helyzet, azonban például az Althannok a család egy másik ága révén már 1578-ban honosítottak, azaz közjogi értelemben már rég a magyar nemesek közé számítottak. Egy másik példa: Berthold Ferenc közjogilag külföldinek számított ugyan, mivel csak 1751-ben nyert magyar indigenátust, de Nagyszombatban, Pozsony vármegyében született 1730-ban, és egész élete a Magyar Királysághoz kötötte. Bár valóban úgy tűnik, hogy főleg kezdetben, III. Károly idején egy-egy főpap kinevezése inkább eszköz mint cél volt (Cienfuegos bíborosnak például kellett egy egyházmegyét találni, mivel a Habsburg Monarchia elvesztette szicíliai, illetve dél-itáliai birtokait, vagy Althann Mihály Frigyesnek szükséges volt egy püspöki címet adni ahhoz, hogy a nagypolitika színpadán mint császári követ és alkirály kellő tekintéllyel jelen lehessen), ez azonban nem jelenti azt, hogy egyáltalában nem tettek volna semmit egyházmegyéjükben. Figyelembe kell vennünk továbbá azt a néha elfeledett tényt, hogy magának a magyar nemességnek is meg kellett erősödnie ahhoz, hogy elegendő számban termeljen ki magából országosan vezető tisztségre alkalmas (a lelki, intellektuális és vezetői adottságokon túl a főkegyúri jog logikájából adódóan ideérve azt is, hogy legalább nagyvonalakban lojális) egyháziakat. Ennek egyik legékeesebb bizonyítékát az éppen az ebben az időszokban felemelkedő magyar családok jelentik, akik között később nem egy főpapot találunk (Esterházy, Patachich). Többféle módon lehetséges tehát számba venni azt, hogy ki a *Hungarus*, illetve a szorosabb értelemben vett *magyar* származású a vizsgált főpapok közül. Ha például a születési helyet tartjuk irányadónak – amit értekezésemben külön is vizsgállok –, akkor azt látjuk, hogy a főpapok döntő többsége a Magyar Királyság (beleértve Erdélyt, a Temesi Bánságot, Belgrád-Szendrőt és a horvát-szlavón-dalmát részeket is) területéről, és főként az északabbra fekvő, a török korban kevesebbet szenvedett vármegyékből származott. A határon túlról, de a Habsburg monarchia területéről (Bécs nélkül) tízen (Falkenstein, Althann Mihály Károly, Althann Mihály Frigyes, Groll, Engl, Thurn, Vernich, Migazzi, Benzoni és Kerticza), azon kívülről, de a Német-római Birodalmon belülről ketten (Malzan és Pfütschner), még távolabbról további hatan (Bakich, Givovich, Kovács, Leslie, Stanislavich és Sinzendorff) érkeztek. Ők a 93 főpap 19,5%-a, azaz 80,5% a Magyar

Királyság területén született, de ettől eltérő eredményre is lehet jutni, ha más metódussal számolunk. A téma bonyolultságát jól mutatja, hogy például Sinzendorff Fülöp francia földön, Párizsban jött a világra (a fenti kimutatásban így is szerepel); igaz, kiküldetésben: édesapja volt a francia császári követ. Külön vita tárgyát képezhetik azok, akik a császárvárosban születtek, és magyar közjogi értelemben vegyesen honosok vagy külföldiek: ők Batthyány József, Harrach, Koller, Kollonich és Manzador. Vitán felül áll, hogy egy Batthyányt csak igen nehézkesen sorolhatunk az osztrák nemesek közé még akkor is, ha Bécsben született és nőtt fel; ez akkor is nagyon nehézkes lenne, ha tudjuk, hogy Batthyány József anyja a cseh eredetű Kinsky birodalmi grófi család sarja volt, hiszen apja a későbbi magyar nádor. A végeredményt tekintve azonban bármilyen számítás esetén mindig a magyar király alattvalói lesznek egyértelmű többségben, mégpedig egyre növekvő arányban. Az értekezésben is utalok arra, hogy 1711 után biztosan volt Bécsben bizalmatlanság a magyar nemesség irányában, azonban meg kell állapítanunk azt is, hogy a külföldiekként számon tartottak aránya a püspöki kinevezésekben országos átlagban folyamatosan csökken. Ezt, illetve a változást az egyes egyházmegyékben is nyomon követhetjük: Esztergomban csak Esterházy, Csáky, Barkóczy és Batthyány családnevekkel találkozunk a vizsgált érseki kinevezések között: őket mind magyarként tartjuk számon. Kalocsán két Patachich, illetve egy-egy Csáky, Klobusiczky, Batthyány érsek van, akik közt van több horvát főnemes, de egyrészt ők is *Hungarusok*, továbbá a horvát területeket is magában foglaló érseki tartomány, illetve a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye újkori nemzetiségi összetétele miatt horvátságuk nem tekinthető rendkívülinek. Ha egy harmadik példát veszünk: Győrött a két külföldit, Sinzendorffot és Grollt végül egy magyar főnemes, Zichy Ferenc váltja, aki ráadásul negyven évig marad a püspöki székhelyen (1743–1783), összességében nézve időben messze túlszárnyalva a két elődöt (1726–1732, 1733–1743). Csanád jelent például tartós kivételt (ahogy maga a Temesi Bánság is): ott egy magyar Nádasdy gróf után három külföldi nemesembert (Falkenstein, Stanislavich és Engl) követ végül újra egy magyar, ráadásul polgári származású főpap, Christovich Imre.

Részben a Róma-központúság magyarázza a 18. században oly hangsúlyos római papnevelő intézményrendszer külön fókuszba helyezését is, részben pedig az a tény, hogy a megújulás korában a Szentszék a római kollégiumokra mint a papképzés minta- és csúcshintézményeire tekintett. A Collegium Germanicum et Hungaricum lett ezek közül a leghíresebb, amely – ahogyan egykori doktori témavezetőm, Luigi Mezzadri professzor fogalmazott, „a szemináriumok modellje” lett, illetve példa „más római kollégiumok alapítása számára” (*Storia della Chiesa tra medioevo ed epoca moderna*, Vol. 2, Roma 2001, 80–81.) A résztéma azért is fontos, mert a 18. század lett a kollégium virágkora, amelyet a germanikus magyar főpapi kinevezések nagy száma is bizonyít (jelen esetben 35 főpap, 37,5%). Arányuk az egész század megyéspüspökeire kivetítve a Magyar Királyság területén közelít az 50%-hoz, ahogyan erre már egy korábbi kutatásomban is rámutattam (*A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején [1733–1784]*, Budapest–Kalocsa 2014, 77–78.). A században a tanultság mértéke egyébként is erősödött az előző század útkereséséhez képest: a 93 főpapból legalább 51-en (55%) rendelkeztek doktorátussal; volt, aki kettővel is.

A tanulmányok mellett természetesen nem volt mindegy az sem, hogy ki kit javasolt püspöki székre, de ez utóbbi túlmutat a római püspöki processzusok vizsgálatán. A feudális logika szerint a püspökségek – ahogyan a bevezetőben is jelzem – egyben javadalmak is voltak, így azokat kérvényezni is lehetett, amely azonban, kegyről lévén szó, nem kötötte az uralkodót a szabad adományozásban. Magyar Királyságra vonatkozó kérvényeknek egyébként bőséges sorozata található az 1692–1770 közötti időszakból a Magyar Udvari Kancellária levéltárában (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, [MNL OL] Magyar Kancelláriai Levéltár [A] 34 Conceptus Referadarum). Nevezetesen, ott dokumentált eset a kastélyépítő Patachich Ádámé, aki az üresedésben lévő váci püspökséget kérvényezte ugyan, azonban Mária Terézia saját kezűleg jegyezte fel a kérvényre a következő szavakat: „*Ich benenne Patachich zum Bischof von Großwardein*”, így tehát Patachich Nagyváradra került. Ezekre az érdekességekre azonban a Rómába került, a vizsgálat tárgyát képező anyagok általában már nem térnek ki. Néha találunk a patrónus személyére utalást az anyagokban, mint Bakich Péter esetében, aki egyébként feltehetőleg pártfogója, Kollonich Lipót bíboros udvarában „fedezte fel” a korábban Magyarországra költözött laki Bakichokkal való „rokonságát”, vagy az ekkor „erősödött fel” benne. Egy ilyen rokonság kétségtelenül könnyebb előre jutást tehetett neki lehetővé. Az más kérdés, hogy a laki Bakich család a legújabb kutatások szerint bő hatvan évvel Bakich Péter születése előtt kihalt, és ezt egyébként vélelmezhetően a Magyar Udvari Kancellárián is tudták, csak hát maga Kollonich bíboros volt egykor a magyar királyi főkancellár, és az ott dolgozók biztosan ismerték a régi latin mondást: *ubi maior, cessat minor*.

Fontos azt is szem előtt tartanunk, hogy a 18. században még mindig nincs jelen az a nemzetfogalom, amely majd a következő századtól kezdve kezd egyre erőteljesebben hatni. A dokumentumok alapján a kinevezett személye és az hívek nemzetisége közti összefüggést inkább praktikus alapokon vizsgálták az egyes processzusokban, Rómát ezen a ponton inkább a lelkipásztori szempont érdekelte, ahogyan erre példa Thurn Antal győri kanonok esete, akit az egyik tanú azért tartott kevésbé alkalmasnak a belgrádi székre, mert nem beszélt az ott használatos nyelveket. A mai értelemben vett horvát egyházmegyék már akkor is egy külön egységet jelentettek (ahogy maga a terület is), ahol a fentebbi pasztorális okokból is célszerű volt ügyelni arra, hogy lehetőleg helyből érkezzen az új főpap, de itt is voltak kivételek: a vizsgált időszakban például az öt zágrábi püspökből ketten Horvátországon vagy Szlavónián kívül születtek, Klobusiczky Ferenc és Paksy János, bár utóbbi „határeset”, mivel tanulmányait már a horvát rendszerben végezte. A dalmát-horvát-szlavón terület ekkor már a papképzés területén is rég a saját útját járta. Egy teljesen más vonal azonban a görögkatolikusoké, ahol a nemzetiségi és a vallási hovatartozás összefüggött egymással, de ez nem választható el az általuk vágyott társadalmi státusz elérésének szándékától sem. A kinevezéseknél szentszéki részről itt is inkább a vallási, valamint a püspöki rangból következő megbízhatóság (vagy annak hiánya) volt a megítélés fő szempontja, amely azonban a következményeket tekintve valóban összefüggött a másik két tényezővel, a nemzetiségi és a társadalmi helyzettel.

Mivel hatalmas adathalmazról van szó, ezért külön is köszönöm bírálóimnak a figyelmes pontosításokat, a bevezető közlésekre, a forrásközlés módjára, általában véve a metodológiára, a szerkesztésre, illetve a további bibliográfiára vonatkozó további javaslatokat. A feldolgozás keretrendszerét még a mesterséges intelligencia (MI) megjelenése előtt

dolgoztam ki, illetve a munka nagy részét is ekkor végeztem el, azonban tökéletesen egyetértek azzal, hogy az MI megjelenése a nemzetközi használhatóság tekintetében is új távlatokat nyit. Köszönöm Monok István szemléltető grafikonok, táblázatok készítésére vonatkozó javaslatait. A kiadáshoz további, például a tanulmány helyeket összegző mutatók, a tájékozódást segítő térképek is készülnek, tovább gazdagítva a feldolgozott témát és az abban való tájékozódást. Köszönöm Fazekas István felvetését, hogy a forrásanyagok és a hozzá kötődő életrajzok egymás mellé kerüljenek. Ezt magam is így találom jónak, eredetileg is így kezeltem az anyagot; a különválasztást itt és most azért látszott hasznosnak, hogy a doktori követelményrendszerrel összhangban a bevezető közlés, illetve tanulmány egybefüggő és a forrásoktól elkülönített maradjon. Neki külön köszönöm a bécsi iratanyagokra vonatkozó értékes megjegyzéseket is. Az oktatási intézmények adattárai óriási értéket jelentettek a munkám során, Szögi László és mások régóta komoly kutatásokat végeznek ezen a téren, ami azóta is folyik. Így például a kassai adattár már a kéziratom lezárta után jelent meg – BARTA M. JÁNOS, *A kassai jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1693–1744, 1753–1776)* (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon IV.), Budapest 2024 –, így a leadás előtt már nem volt lehetőségem feldolgozni a kötetet, de természetesen a nyomtatott verzióba belekerülnek az onnan azóta már kinyert adatok. Örömteli egyebekben, hogy a kézirat lezárta után is több, a témába vágó munka készült el, mint például Oláh Róbert doktori értekezése (PhD), amelyet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Történettudományi Doktori Iskolájában 2025-ben védett meg az *Egyházi középréteg a kora újkori Győrben. A győri székeskáptalan proszopográfiai vizsgálata 1658 és 1783 között* címmel. Ami pedig a latin nyelvű források közlését illeti, az anyag sajátosságai és a közlés úttörő volta miatt ki kellett egy saját rendszert dolgoznom, amelyet igyekeztem következetesen végigvinni – köszönöm az ezzel kapcsolatos pozitív megerősítéseket a bírálók részéről. Természetesen a szöveg átesett latin nyelvi lektoráláson is, azonban – *oculi plus vident, quam oculus* – hálásan köszönöm a vonatkozó javaslatokat, pontosításokat, amelyek ugyancsak segíteni fogják az anyag kiadását.

Végezetül szeretnék újfent köszönetet mondani bírálóimnak, a kollégáknak és mindenkinek, aki bármilyen módon hozzájárult ahhoz, hogy az értekezés elkészülhessen. A püspöki processzusok az anyagai – ahogyan Galla Ferencsel, Vanyó Tihamérral és másokkal összhangban értekezésemben magam is hangsúlyozom – az egyháztörténet eddig kevésbé kutatott, értékes forrásai, kutatásuk értékes kiegészítésekkel szolgál az egyes főpapok életrajzi adataihoz, de fontos többletinformációkat nyújt egy-egy egyházmegye fejlődésének pontosabb feltérképezéséhez is, egyben ráirányítja a figyelmet a vatikáni források fontosságára a magyar egyház- és köztörténet vonatkozásában is. Bízom benne, hogy a kánoni eljárások most feldolgozott anyaga a tudóstársadalom és a téma iránt érdeklődők hasznára lesz majd, a közölt források és adatok tovább bővítik majd a korral kapcsolatos ismereteinket.

Budapest, 2026. július 22.

Tóth Tamás